

A Scoping Review of Iranian Studies on Football Hooliganism: Theoretical Trends, Methodological Patterns, and Key Determinants

187

► **1- Fahimeh Nazari**
Ph. D. in Sociology
Independent Researcher,
Iranian Sociological
Association, Tehran, Iran.

► **2- Milad Norouzi**
Independent Researcher,
Iranian Sociological
Association, Tehran, Iran.
(Corresponding Author)
Milad.norouzi67@outlook.
com

► **3- Mohamad Ali Mohamadi
Ghareh Ghani**
Ph. D. in Sociology, Social
Welfare Management
Research Center. Social
Health Research Institute.
University of Rehabilitation
Sciences and Social Health.
Tehran.iran

Keywords:

Football hooliganism,
scoping review, spectator
behavior, frustration-ag-
gression theory, Iran

Received: 2025/04/25

Revised: 2026/07/16

Accepted: 2026/05/05

Introduction: This study provides a scoping review of research on football hooliganism in Iran. Despite the growing body of studies since the early 2000s, no comprehensive synthesis has examined their theoretical, methodological, and thematic orientations. Football hooliganism is understood as collective and often violent spectator behavior emerging from social frustration and emotional arousal.

Method: Following the PRISMA 2020 guidelines, a systematic search was conducted in major Persian academic databases (SID, MagIran, ISC, Noormags, and Ensani). Studies published between 2000 and 2024 were screened according to predefined inclusion criteria. Fifty eligible articles were identified and assessed using the MMAT (2018) quality appraisal tool. Data were analyzed through thematic and comparative approaches to identify dominant research patterns.

Findings: The findings indicate that most studies were grounded in a positivist paradigm (70%) and employed quantitative methods (64%). Research primarily focused on aggressive and violent spectator behaviors. Sociological perspectives (20%) and frustration-aggression theory (16%) were the most frequently applied theoretical frameworks. Social factors (30%) and psychological variables (20%) emerged as the most commonly investigated determinants, while false emotions and leader influence were identified as key mediating factors. Overall, the literature tends to explain hooliganism through linear causal models emphasizing individual and social factors.

Discussion: The findings suggest that research on football hooliganism in Iran has largely emphasized individual and behavioral explanations, with limited attention to structural, cultural, and institutional factors. A more comprehensive understanding of the phenomenon requires interdisciplinary approaches that integrate social, psychological, media, and institutional dimensions. Future qualitative and policy-oriented studies could provide deeper insights into the causes of sports-related violence and inform more effective prevention strategies.

Citation: Nazari F, Norouzi M, Mohamadi Ghareh Ghani M A. (2026). A Scoping Review of Iranian Studies on Football Hooliganism: Theoretical Trends, Methodological Patterns, and Key Determinants. Social Welfare Quarterly. 26(1), 187-220. doi:10.32598/refahj.26.100.1

URL: <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4462-en.html>

Extended Abstract

Introduction

Football hooliganism, characterized by collective and often violent behavior among football fans, has become a persistent issue in contemporary sports culture. Scholars such as [Dunning \(2000\)](#) view hooliganism as a form of symbolic violence rooted in identity conflicts, frustration, and social alienation. In Iran, it has appeared in forms such as fan clashes, property damage, and aggressive collective behavior surrounding football events. Despite its social and economic consequences, scholarly understanding of hooliganism remains fragmented and largely descriptive. Most studies have focused on psychological or managerial explanations, while broader socio-cultural and institutional dimensions have received limited attention. Beyond threatening public safety, hooliganism undermines social welfare by disrupting urban peace, emotional security, and public trust.

This study conducts a scoping review of Iranian research on football hooliganism to map existing studies, evaluate methodological trends, and identify conceptual patterns across the literature. The review follows the PRISMA 2020 reporting framework adapted for scoping reviews.

The key research questions guiding the review are:

1. What are the main variables and factors influencing football hooliganism in Iran?
2. Which theoretical frameworks (social, psychological, cultural, institutional) are most applied?
3. What methodological trends dominate the Iranian literature, and where are the research gaps?

Method

The study employs the PRISMA 2020 guideline for systematic reviews. A structured search was conducted in five Persian academic databases—SID, MagIran, ISC, Noormags, and Ensani—covering the years 2000–2024. Boolean operators and Persian equivalents of “football hooliganism,” “spectator violence,” and “vandalism in sports” were used to maximize coverage.

Screening and Inclusion Criteria

The inclusion criteria required that studies:

- Be published in peer-reviewed Persian journals or as postgraduate theses,
- Address hooliganism, spectator behavior, or violence in football,
- Include empirical data (quantitative, qualitative, or mixed methods).

Studies were excluded if they focused solely on other sports, lacked methodological clarity, or were purely theoretical. Out of 54 initially identified studies, 50 met the inclusion criteria after duplicate removal and quality appraisal.

Quality Assessment

Each study was evaluated using the Mixed Methods Appraisal Tool (MMAT, 2018) translated as the Instrument for Assessing the Quality of Mixed-Method Research. The assessment considered sampling, data collection, analysis transparency, and triangulation.

A summary of the quality evaluation is shown in Table 2 (see main article):

Quality level	Frequency	Percentage
High (4–5 criteria met)	28	56%
Moderate (2–3 criteria met)	16	32%
Low (0–1 criteria met)	6	12%

Data Analysis

Data extraction was performed independently by two coders, achieving a Scott's $\pi=0.89$, indicating high inter-coder reliability. Using Excel, all variables (independent, dependent, mediating), theoretical approaches, and research methods were coded and clustered. Thematic and comparative analyses were employed to identify recurring conceptual patterns and reported relational trends across studies.

A conceptual mapping framework was constructed (Figure 1 in main text) to illustrate how frustration, social pressures, and institutional weaknesses interact to produce hooligan behavior.

Findings

1. General Characteristics of Reviewed Studies

- Timeframe: Most studies were published between 2010–2020, with peaks during 2016–2020.
- Discipline: 40% belonged to sociology, 24% to psychology, 16% to sports management, and 12% to criminology.
- Geographical focus: 50% of studies were conducted in Tehran, showing an urban bias.
- Methodology: 70% positivist, 20% interpretivist, and 10% critical paradigms (Table 3).
- Design: 64% quantitative, 20% qualitative, 16% mixed (Table 4).
- Sample: 70% of participants were football spectators (Table 5).

2. Theoretical Frameworks

The most frequently used frameworks were:

- Frustration–Aggression Theory (16%), emphasizing emotional arousal and unfulfilled social expectations.
- Sociological Theories (20%), focusing on group identity, social class, and cultural factors.
- Criminological and Media Theories (12% each), exploring deviance and mediated violence. About 16% of studies lacked a clear theoretical foundation, showing a theoretical gap in the field.

3. Variables and Causal Patterns

From the extracted data, three commonly reported levels of explanation were observed:

Causal Level	Independent Variable(s)	Mediating Variable	Dependent Variable	Key Finding
Social	Team identity, socioeconomic status	False emotions	Aggressive behavior	Social frustration and group pressure amplify violence.
Psychological	Frustration, thrill-seeking	Leader stimulation	Verbal/physical aggression	Emotions escalate in the presence of group leaders.
Institutional	Stadium control, policing	Situational stress	Vandalism	Poor management and crowd control lead to property damage.
Cultural	Media exposure, fan subculture	Media provocation	Deviant behavior	Media portrayal normalizes aggression.

The above relationships are illustrated in the Integrative Model of Hooliganism in Iran (Figure 4).

4. Thematic Synthesis

Five dominant thematic clusters emerged:

1. Aggressive Behaviors (40%) – verbal and physical violence, emotional arousal.
2. Social and Cultural Factors (24%) – social class, identity, fan culture.
3. Role of Media (16%) – provocation, biased broadcasting.
4. Management and Policing (12%) – institutional control, stadium security.
5. Psychological and Economic Factors (18%) – frustration, inequality, economic pressure.
6. Methodological Trends

The dominance of quantitative methods has produced a primarily descriptive account of hooliganism, while the scarcity of qualitative and ethnographic studies

has limited understanding of its cultural and experiential dimensions.

Discussion

The review indicates that Iranian research on football hooliganism is dominated by behavioral and managerial perspectives, with limited engagement with structural and cultural dimensions. While quantitative findings identify direct relationships between frustration, crowd density, and aggression, few studies examine how social institutions—such as media, education, and policing—reproduce these behaviors.

Conceptual Implications

The review highlights dual explanatory logic:

- Micro-level (psychological): frustration, emotional arousal, and leader influence.
- Meso-level (social): group identity, class, and cultural values.
- Macro-level (institutional): weak governance, inadequate policing, and media sensationalism.

These findings align with Smith (2016) and Wann & Grieve (2017), who note that hooliganism arises where structural frustrations meet expressive cultural rituals.

Policy and Research Recommendations

1. Develop interdisciplinary models integrating sociological, psychological, and media perspectives.
2. Promote qualitative inquiry—ethnography and narrative interviews—to uncover lived meanings of aggression.
3. Design preventive interventions targeting fan education, stadium safety, and media ethics.
4. Incorporate policy evaluation mechanisms within sports governance to assess the effectiveness of anti-violence strategies.

Football hooliganism in Iran is not merely a product of individual aggression, but a complex socio-cultural phenomenon embedded in identity politics, urban tensions, and institutional failures. The review underscores the need for context-sensitive, evidence-based policies that go beyond disciplinary boundaries.

Ethical Considerations: In this study, more than 50 scientific articles and relevant sources were reviewed and analyzed. All stages of data collection, analysis, and reporting were conducted in accordance with research ethics principles, and all sources used have been appropriately cited in the reference list.

Authors' Contributions: Milad Norouzi was responsible for the study design, data collection and analysis ,and preparation of the initial manuscript draft .Fahimeh Nazari contributed to data collection ,scientific revision ,and preparation of the final version of the manuscript .Mohammad Ali Mohammadi Gharehghani was responsible for the final scientific review and evaluation of the manuscript.

Funding : This research received no financial support from any governmental ,private ,or non-profit organizations and was conducted independently by the authors.

Conflict of Interest: The authors declare that there are no conflicts of interest regarding the publication of this study.

مقدمه: پژوهش حاضر با هدف مرور قلمرو مطالعات انجام شده درباره پدیده اوباشگری در فوتبال ایران انجام شده است. اوباشگری یا هولیگانیزم به رفتارهای خشونت آمیز، پرخاشگرانه و تخریب گرانه تماشاگران فوتبال اطلاق می شود که در قالب کنشهای جمعی سازمان نیافته بروز می یابد. با وجود تعدد مطالعات داخلی، تاکنون مرور جامعی برای تحلیل روندهای نظری و روش شناختی این حوزه صورت نگرفته است.

روش: مطالعه حاضر در قالب مرور قلمرو بر اساس دستورالعمل پریزما (۲۰۲۰) طراحی و اجرا شد. جست و جوی نظام مند در پایگاههای فارسی زبان در بازه زمانی ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۳ انجام گرفت. پس از غربالگری، ارزیابی کیفیت با چک لیست ابزار ارزیابی کیفیت پژوهشهای دارای روش آمیخته (۲۰۱۸) صورت پذیرفت و در مجموع ۵۰ مقاله واجد شرایط وارد تحلیل نهایی شدند. داده ها با روش تحلیل تماتیک-تطبیقی مورد بررسی قرار گرفتند تا روندها، طبقه بندیهای مفهومی و الگوهای نظری موجود ترسیم شود.

یافته ها: نتایج نشان داد بیشتر پژوهشهای ایرانی بر پایه پارادایم اثبات گرایی (۷۰ درصد) و با رویکرد کمی (۶۴ درصد) انجام شده اند. از میان چارچوبهای نظری، نظریه های جامعه شناختی (۲۰ درصد) و نظریه ناکامی-پرخاشگری (۱۶ درصد) بیشترین کاربرد را داشته اند. بیشترین تمرکز پژوهشها بر عوامل اجتماعی (۳۰ درصد) و روان شناختی (۲۰ درصد) بوده است و هیجانات کاذب به عنوان متغیر میانجی پرتکرار گزارش شده است. در مقابل، ابعاد نهادی، فرهنگی و رسانه ای در اغلب پژوهشها نادیده گرفته شده اند.

بحث: از دل مضامین، الگوهای پنهان و بازدارنده ای در نظام سیاست گذاری شناسایی شد که به صورت یک چرخه معیوب عمل می کنند. برون رفت از این چرخه، مستلزم بازطراحی نهادی، تقویت سازوکارهای شفافیت، پاسخگویی و بازنگری اساسی در رویکردهای حاکم بر سیاست گذاری رفاه زنان است.

۱. فهیمه نظری

دکتر جامعه شناس، مدرس دانشگاه، هیئت مدیره انجمن جامعه شناسی ایران، تهران، ایران.

۲. میلاد نوروزی

دکتر جامعه شناس، پژوهشگر اجتماعی مستقل، انجمن جامعه شناسی ایران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Milad.norouzi67@outlook.com

۳. محمدعلی محمدی قره قانی

دکتر جامعه شناس، دانشگاه علوم توانبخشی و سلامت اجتماعی. تهران، ایران.

واژه های کلیدی:

اوباشگری، فوتبال، مرور قلمرو، رفتار تماشاگران، نظریه ناکامی-پرخاشگری.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۵

آخرین اصلاح: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۵

مقدمه

اوباشگری یا هولیگانیزم به رفتارهای ناهنجار و تخریب‌گرانه هواداران فوتبال مانند درگیری و نزاع خیابانی، وندالیسم و ارباب اطلاق می‌شود. در این پژوهش، اوباشگری از مفاهیمی مانند «پرخاشگری ورزشی» و «وندالیسم» متمایز در نظر گرفته شده است و به کنشهای جمعی سازمان‌یافته‌ای اشاره دارد که با هدف ایجاد آشوب، تخریب اموال عمومی یا ابراز خشم نسبت به تیم حریف بروز می‌کند. در ادبیات بین‌المللی نیز، پژوهشگرانی مانند **دونینگ (۲۰۰۰)** اوباشگری را نوعی «خشونت نمادین» می‌دانند که از هویت گروهی و احساس ناکامی اجتماعی تغذیه می‌کند.

رفتارهای هولیگانیزمی معمولاً در جریان یا پس از مسابقات فوتبال بروز یافته و بیشتر با تخریب اموال عمومی و اختلال در نظم اجتماعی همراه هستند. این رفتارها علاوه بر تحمیل هزینه‌های اقتصادی و انتظامی، امنیت اجتماعی و احساس آرامش شهروندان را نیز تحت‌تأثیر قرار می‌دهند. از منظر جامعه‌شناختی، تداوم چنین رخدادهایی می‌تواند نشانه‌ای از ضعف سرمایه اجتماعی و انسجام مدنی باشد و درنهایت بر شاخصه‌هایی نظیر امنیت روانی، کیفیت زندگی شهری و اعتماد عمومی به نهادهای رسمی اثر منفی بگذارد.

از منظر جامعه‌شناختی، اوباشگری یکی از اشکال نوین کج‌روی جمعی در جوامع مدرن است که با رشد آنومی، فشارهای ساختاری و ناکامی در تحقق خواسته‌ها پیوند دارد؛ بنابراین تحلیل آن مستلزم رویکردی میان‌رشته‌ای است که ابعاد فرهنگی، روان‌شناختی و نهادی را هم‌زمان مدنظر قرار دهد.

در ایران نیز از دهه ۱۳۸۰ پژوهشهای متعددی درباره رفتار تماشاگران فوتبال انجام شده است. این مطالعات ابعاد مختلف پدیده را بررسی کرده‌اند؛ به‌گونه‌ای که شبانی و همکاران (۲۰۲۲) و طالب‌پور (۲۰۲۰) بر عوامل اجتماعی و فرهنگی، دعاگویان و همکاران (۲۰۲۰)

و کبیری و رحمتی (۲۰۱۴) بر نقش رسانه‌ها و نهادهای انتظامی و حیدری و میلانی (۲۰۲۰) و جوان‌جعفری (۲۰۱۸) بر ابعاد حقوقی و کیفری تأکید داشته‌اند. همچنین محسنی (۲۰۰۹) و حاج‌بیگی و مسعودی (۲۰۰۶) به تحلیل علل، پیامدها و راهکارهای مقابله با اوباشگری در فوتبال ایران پرداخته‌اند. باوجوداین، پراکندگی موضوعی و رویکردی این مطالعات مانع شکل‌گیری تصویری منسجم از این پدیده شده است.

با وجود گسترش مطالعات این حوزه، تفاوت در رویکردهای نظری و تمرکز بر عوامل گوناگون، از متغیرهای ساختاری و نهادی تا عوامل فردی و هیجانی، مانع شکل‌گیری تصویری منسجم از اوباشگری فوتبال در ایران شده است. ازاین‌رو، انجام یک مرور قلمرو برای تلفیق یافته‌ها و شناسایی الگوهای غالب تبیین این پدیده ضروری به نظر می‌رسد.

مقاله حاضر یک مرور قلمرو از پژوهشهای ایرانی درباره اوباشگری در فوتبال است که بر اساس چارچوب گزارش‌دهی PRISMA 2020 طراحی شده است. هدف آن، نقشه‌برداری و طبقه‌بندی روندهای پژوهشی، چارچوبهای نظری غالب و الگوهای روش‌شناختی مطالعات موجود است تا تصویری منسجم از گستره و جهت‌گیری دانش تولیدشده در این حوزه ارائه دهد.

ترسیم این چشم‌انداز پژوهشی می‌تواند به شناسایی خلأهای مطالعاتی و جهت‌دهی به سیاست‌گذاریهای آتی در حوزه مدیریت ورزش و پیشگیری از خشونت ورزشی کمک کند.

در راستای این هدف، پرسشهای اصلی پژوهش به شرح زیر است:

۱. مهم‌ترین عوامل و متغیرهای مؤثر بر بروز رفتارهای اوباشگری در فوتبال ایران کدام‌اند؟

۲. کدام چارچوبهای نظری (اجتماعی، روانی، فرهنگی، نهادی) در پژوهشهای ایرانی بیشترین کاربرد را داشته‌اند؟

۳. کیفیت روش‌شناختی مطالعات انجام‌شده در چه سطحی است؟

۴. چه خلأها و مسیرهایی برای تحقیقات آینده قابل‌شناسایی است؟

مبانی و چارچوب نظری

اوباشگری^۱ یا خشونت ورزشی پدیده‌ای که به رفتارهای خشونت‌آمیز، بی‌نظمی و خرابکاری در میان هواداران ورزشها به‌ویژه فوتبال اشاره دارد. این پدیده از دهه ۱۹۶۰ در بریتانیا به‌شدت رشد کرد و به‌تدریج در بسیاری از کشورهای دیگر نیز گسترش یافت. اوباشگری به‌عنوان یک موضوع اجتماعی مهم نیز در دیدگاه بسیاری از نظریه‌پردازان مطرح شد.

گورتز و کراتچلی^۲ با اتکا بر نظریه محرومیت نسبی^۳ بر این باورند که هولیگانها اغلب از طبقات کارگر و حاشیه‌نشین هستند که احساس می‌کنند به حقوق و امتیازات اجتماعی دسترسی ندارند، بنابراین خشونت را راهی برای تخلیه نارضایتی خود می‌دانند (**گورتز**، ۱۹۷۷).

کوهن و کلارک^۴ با طرح نظریه خرده‌فرهنگها^۵ معتقدند گروههای هولیگان دارای هنجارها و ارزشهای متفاوتی هستند که خشونت و رفتار ضد اقتدار را ترویج می‌کند. این خرده‌فرهنگها باعث می‌شوند اعضا برای جلب‌توجه و کسب قدرت اجتماعی در قالب خشونتهای دسته‌جمعی رفتار کنند (**کلارک**، ۱۹۷۶).

آنتونی کینگ^۶ با ارائه نظریه هویت جمعی^۷ بر اهمیت هویت جمعی تأکید دارد. او معتقد است هواداران فوتبال از طریق رفتارهای خشن، هویت گروهی خود را تقویت می‌کنند و نوعی احساس تعلق به گروه پیدا می‌کنند.

دیوید گاف^۸ در نظریه تحریک^۹ معتقد است که فضای هیجانی ورزشگاهها، سطح برانگیختگی روانی هواداران را بالا می‌برد و همین برانگیختگی به خشونت منجر می‌شود. این یعنی هیجانهای فوتبالی به‌راحتی به رفتارهای پر خاشگرانه منتقل می‌شود (**گاف**، ۱۹۸۷).

1. Hooliganism

2. Gurr and Crutchley

3. Relative Deprivation

4. Cohen and Clarke

5. Subcultural Theories

6. Anthony King

7. Collective Identity Theory

8. David Goff

9. Excitation Transfer Theory

اریک دانیگ^۱ با ارائه نظریه قومیت و ملی گرایی^۲ استدلال می کند که اوباشگری در برخی موارد با ناسیونالیسم افراطی یا تعصبات قومی پیوند خورده و به عنوان راهی برای نشان دادن برتری نژادی یا ملی انجام می شود (دانیگ، ۲۰۰۰).

کتا فاکس^۳ هم در نظریه فرصت یابی^۴ مطرح می کند که فرصتهای موجود برای درگیری و نبود نظارت کافی (مانند ضعف نیروی پلیس) به خشونت های ورزشی دامن می زند (فاکس، ۲۰۰۱). نظریه ناکامی-پرخاشگری که توسط **دولارد و همکاران (۱۹۳۰)** ارائه شد، بیان می کند که ناکامی در دستیابی به اهداف می تواند زمینه ساز بروز پرخاشگری شود. بر اساس این دیدگاه، رفتارهای خشونت آمیز و هولیگانیستی واکنشی به موانع و ناکامیهای فردی یا اجتماعی هستند. در این چارچوب، افراد یا گروههایی که با محدودیتهای فشارهای اجتماعی، اقتصادی یا فرهنگی مواجه می شوند، ممکن است به جای استفاده از شیوه های قانونی و مسالمت آمیز، پرخاشگری و رفتارهای خشونت آمیز را به عنوان راهی برای تخلیه تنش و ابراز نارضایتی برگزینند (دولارد، ۱۹۳۰).

آلبرت باندورا^۵ (۱۹۷۷) در نظریه یادگیری اجتماعی بیان می کند که رفتارهای هولیگانیستی از طریق مشاهده و تقلید الگوهای رفتاری در گروه های همسالان، رسانه ها و محیط های اجتماعی آموخته و بازتولید می شوند.

هیرشی^۶ (۱۹۶۹) در نظریه کنترل اجتماعی معتقد است هرچه پیوند افراد با نهادهایی مانند خانواده، مدرسه و جامعه ضعیف تر باشد، احتمال بروز رفتارهای هولیگانیستی افزایش می یابد.

نظریه های ساختارگرایی اجتماعی بر نقش نابرابریها، تضادهای اجتماعی و شرایط اقتصادی در شکل گیری رفتارهای خشونت آمیز تأکید دارند و اوباشگری را محصول

1. Eric Dunning

4. Opportunity Theory

2. Ethnicity and Nationalism

5. Bandura

3. Kenya Fox

6. Hirschi

فشارهای ساختاری و اجتماعی می‌دانند (هریس^۱، ۱۹۷۹).

در نظریه‌های مرتبط با خرده‌فرهنگی بر تفاوت‌های فرهنگی و هویتی گروه‌های خاص اجتماعی تأکید می‌شوند. کلووارد بر نقش خرده‌فرهنگها در شکل‌گیری رفتارهای انحرافی تأکید دارد و معتقد است که در برخی گروه‌های اجتماعی، رفتارهای هولیگانیستی به‌عنوان بخشی از هویت جمعی و نمادی از قدرت، منزلت یا وفاداری گروهی پذیرفته و بازتولید می‌شوند (کلووارد، ۱۹۶۰).

نظریه‌های رسانه‌ای بر نقش بازنمایی خشونت در رسانه‌ها و تأثیر آن بر عادی‌سازی و بازتولید رفتارهای هولیگانیستی تأکید دارند (مکلوهان، ۱۹۶۹).

نظریه‌های مدیریت ریسک و بحران بر نقش شرایط بحرانی و ضعف سازوکارهای کنترل اجتماعی در افزایش رفتارهای خشونت‌آمیز و هولیگانیستی تأکید دارند (هابرماس^۲، ۱۹۸۱). نظریه‌های روان‌شناختی متأثر از دیدگاه‌های زیگموند فروید^۳ و کارل یونگ^۴ (۱۹۵۳) عواملی نظیر خشم، اضطراب، احساس ناکامی و مشکلات عاطفی زمینه‌ساز رفتارهای خشونت‌آمیز می‌دانند.

نظریه‌های جرم‌شناسی زیست‌محور با تأکید بر آثار پژوهشگرانی چون برگ^۵ و لارسن^۶، نقش عوامل زیستی و فیزیولوژیک را در شکل‌گیری رفتارهای ضداجتماعی برجسته می‌کنند. بر اساس این دیدگاه، ویژگی‌های ژنتیکی، اختلالات عصبی و برخی فرایندهای زیست‌شیمیایی می‌توانند احتمال بروز رفتارهای پرخاشگرانه و هولیگانیستی را افزایش دهند (لارسن^۶، ۲۰۱۴).

1. Harris

2. Habermas

3. Freud

4. Jung

5. Berkowitz

6. Larsen

روش

پژوهش حاضر از نوع مرور قلمرو^۱ است که بر اساس چارچوب گزارش‌دهی PRISMA ۲۰۲۰ و با الهام از راهنمای کوکران طراحی و اجرا شد. هدف این نوع مطالعه، نقشه‌برداری از گستره ادبیات موجود، شناسایی روندهای مفهومی و روش‌شناختی و تبیین خلأهای پژوهشی است. جامعه پژوهش شامل همه مقالات علمی پژوهشی فارسی‌زبان است که در فاصله سالهای ۱۳۸۰ تا ۱۴۰۳ به موضوع وندالیسم و اوباشگری در فوتبال ایران پرداخته‌اند. آخرین جست‌وجو در تیرماه ۱۴۰۳ انجام شد.

جست‌وجو در پایگاههای SID، MagIran، ISC، Noormags و Ensani انجام شد. این پایگاهها به دلیل پوشش گسترده پژوهشهای فارسی در حوزه‌های ورزش، جامعه‌شناسی و علوم انسانی انتخاب شدند. عبارات کلیدی مورداستفاده شامل «هولیکانیسم»، «اوباشگری»، «وندالیسم ورزشی»، «خشونت تماشاگران» و «تماشاگران فوتبال» بودند که با عملگرهای AND و OR برای ترکیب دقیق‌تر مفاهیم به کار رفتند. مطالعات وارد شده باید دارای سه شرط باشند:

۱. پژوهش تجربی در زمینه رفتار تماشاگران فوتبال ایران؛

۲. انتشار در مجلات علمی پژوهشی فارسی‌زبان؛

۳. دسترسی به متن کامل مقاله.

مقالات نظری، یادداشتها، گزارشهای تکراری و پژوهشهای مرتبط با سایر رشته‌های ورزشی از فرایند مرور کنار گذاشته شدند. در مرحله جست‌وجو، ۱۵۰ مقاله شناسایی شد که پس از حذف موارد تکراری، ۹۸ مقاله برای غربالگری عناوین و چکیده‌ها باقی ماند. در نهایت، ۵۰ مطالعه واجد شرایط برای بررسی کامل متن انتخاب شد.

به‌منظور کاهش سوگیری، مراحل جست‌وجو، غربالگری، کدگذاری و استخراج داده‌ها به‌صورت مستقل توسط دو پژوهشگر انجام شد. پایایی کدگذاری با ضریب توافق اسکات

1. Scoping Review

(۰/۸۹) تأیید شد که نشان‌دهنده همخوانی بالای ارزیابان است. همچنین داده‌ها به صورت متقاطع بررسی و اختلافات احتمالی از طریق اجماع برطرف شد. کیفیت مطالعات با استفاده از چک‌لیست MMAT (نسخه ۲۰۱۸) ارزیابی شد و نتایج آن در جدول ۲ گزارش شده است. به دلیل ناهمگونی مطالعات، یافته‌ها با روش تحلیل توصیفی-تماتیک سنتز شدند و فراتحلیل کمی انجام نشد.

یافته‌ها

در این بخش، داده‌های استخراج‌شده از ۵۰ مطالعه نهایی منتخب بر اساس دستورالعمل PRIS-MA در قالب یک ماتریس کدگذاری ثبت و سازمان‌دهی شدند. اطلاعات هر مطالعه شامل سال انتشار، نویسندگان، چارچوب نظری، متغیرهای اصلی و ویژگیهای روش‌شناختی استخراج شد. سپس داده‌ها با استفاده از تحلیل تماتیک موردبررسی قرار گرفتند تا الگوها و مضامین غالب در پژوهشهای ایرانی مرتبط با اوباشگری فوتبال شناسایی و طبقه‌بندی شوند. در این مرحله، کدهای استخراج‌شده بر اساس مشابهت مفهومی خوشه‌بندی و در قالب مضامین اصلی سازمان‌دهی شدند. یافته‌ها به شیوه توصیفی-تحلیلی گزارش شدند؛ به گونه‌ای که علاوه بر فراوانی مضامین، تفسیر نظری و اجتماعی آنها نیز موردتوجه قرار گرفت. تمامی فراوانیها و درصدای گزارش‌شده بر مبنای ۵۰ مطالعه منتخب محاسبه شده‌اند. از آنجاکه هر مطالعه می‌توانست همزمان در بیش از یک مقوله موضوعی یا نظری قرار گیرد، برخی طبقات دارای هم‌پوشانی هستند؛ بنابراین مجموع درصدها در برخی جداول ممکن است از ۱۰۰ فراتر رود. این وضعیت ناشی از ماهیت چندبعدی مطالعات و کدگذاری چندگانه است و به‌منزله خطای محاسباتی تلقی نمی‌شود.

ویژگیهای عمومی مطالعات مرور شده

بیشترین پژوهشهای مرتبط با هولیگان‌نسیسم فوتبال در فاصله سالهای ۱۳۸۶ تا ۱۴۰۰ انجام

شده‌اند. ۸۴ درصد نویسندگان مرد بوده و ۶۰ درصد آنان دارای مدرک دکتری یا دانشجوی دکتری بوده‌اند. پرسشنامه (۶۰ درصد) رایج‌ترین ابزار گردآوری داده و تهران (۵۰ درصد) مهم‌ترین میدان پژوهش بوده است. همچنین ارزیابی کیفیت مطالعات با ابزار MMAT نشان داد ۶۴ درصد پژوهش‌ها دارای کیفیت بالا، ۲۴ درصد کیفیت متوسط و ۱۲ درصد کیفیت پایین بوده‌اند. نتایج حاکی از آن است که بخش عمده شواهد موجود بر مطالعاتی با کیفیت روش‌شناختی مطلوب استوار است.

بررسی جهت‌گیریهای نظری و روش‌شناختی مطالعات نشان داد که بخش عمده پژوهش‌ها بر رفتار تماشاگران فوتبال، خشونت ورزشی و عوامل اجتماعی-روان‌شناختی مؤثر بر آن متمرکز بوده‌اند. همچنین، غلبه رویکردهای کمی و اثبات‌گرایانه بر ادبیات موجود مشهود است و سهم پژوهشهای کیفی، تفسیری و انتقادی نسبتاً محدود به نظر می‌رسد.

از نظر نوع انتشار، حدود ۷۰ درصد مطالعات در قالب مقالات علمی، ۲۰ درصد در قالب پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی و کمتر از ۱۰ درصد به صورت گزارشهای پژوهشی یا مطالعات سازمانی منتشر شده‌اند. این الگو نشان می‌دهد که تولید دانش در حوزه رفتار تماشاگران فوتبال عمدتاً در بستر دانشگاه‌ها و نشریات علمی شکل گرفته و سهم نهادهای اجرایی و سازمانهای مرتبط در تولید شواهد پژوهشی محدود بوده است.

بررسی مطالعات بر حسب سنت رشته‌ای نشان داد که بیشترین سهم پژوهش‌ها به حوزه علوم اجتماعی (۴۰ درصد) اختصاص دارد و پس از آن روان‌شناسی (۲۴ درصد)، مدیریت ورزشی (۱۶ درصد) و جرم‌شناسی (۱۲ درصد) قرار می‌گیرند. در مقابل، مطالعات رسانه‌ای و فرهنگی تنها ۶ درصد از پژوهشهای بررسی شده را تشکیل می‌دهند. این الگو بیانگر آن است که ادبیات داخلی اوباشگری فوتبال عمدتاً از منظر رفتار فردی، روابط اجتماعی و مدیریت ورزشی مورد مطالعه قرار گرفته و ابعاد فرهنگی، نمادین، رسانه‌ای و بازنماییهای اجتماعی این پدیده کمتر مورد توجه پژوهشگران بوده است.

مرور مطالعات بر حسب رویکردهای نظری

مرور مطالعات نشان داد که نظریه‌های جامعه‌شناختی با ۲۰ درصد بیشترین فراوانی را داشته‌اند که بیانگر توجه پژوهشگران به نقش عوامل اجتماعی و فرهنگی در تبیین رفتار تماشاگران فوتبال است. پس‌از آن، نظریه ناکامی-پرخاشگری با ۱۶ درصد در جایگاه دوم قرار دارد و بر اهمیت عوامل روان‌شناختی و هیجانی در بروز خشونت تأکید می‌کند. نظریه‌های روان‌شناسی اجتماعی (۱۴ درصد) و جرم‌شناسی (۱۲ درصد) از دیگر چارچوبهای پرکاربرد بوده‌اند. این الگو نشان می‌دهد که ادبیات داخلی عمدتاً بر تبیینهای اجتماعی و روان‌شناختی متمرکز بوده و کمتر به رویکردهای نهادی و ساختاری پرداخته است.

جدول ۱. رویکردهای نظری در پژوهشهای موردبررسی

رویکردهای نظری	فراوانی	درصد
نظریه ناکامی-پرخاشگری	۸	۱۶
نظریه‌های روان‌شناختی اجتماعی	۷	۱۴
نظریه‌های جامعه‌شناختی	۱۰	۲۰
نظریه‌های جرم‌شناسی	۶	۱۲
نظریه‌های مدیریتی و سازمانی	۵	۱۰
نظریه‌های فرهنگی و خرده‌فرهنگی	۶	۱۲
نظریه‌های رسانه‌ای	۴	۸
بدون رویکرد نظری مشخص	۴	۸
جمع	۵۰	۱۰۰

غلبه نظریه‌های جامعه‌شناختی و ناکامی-پرخاشگری نشان می‌دهد که تبیینهای رایج در پژوهشهای داخلی عمدتاً بر پیوند میان عوامل اجتماعی و هیجانی متمرکز بوده‌اند. به بیان دیگر، رفتارهای پرخاشگرانه تماشاگران بیشتر به عنوان برآیند تعامل ناکامیهای فردی و فشارهای اجتماعی تحلیل

شده‌اند، درحالی‌که نقش ساختارهای نهادی، فرهنگی و سیاستی کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

مرور مطالعات بر حسب چارچوب نظری

نظریه ناکامی-پرخاشگری با ۱۶ درصد بیشترین کاربرد را در میان چارچوبهای نظری داشته است که بیانگر نفوذ این رویکرد کلاسیک در تبیین خشونت و پرخاشگری تماشاگران فوتبال است. پس‌از آن، ساختارگرایی اجتماعی (۱۲ درصد) و نظریه یادگیری اجتماعی (۱۰ درصد) قرار دارند که به ترتیب بر نقش ساختارهای اجتماعی و فرایندهای یادگیری رفتارهای خشونت‌آمیز تأکید دارند. همچنین، ۱۶ درصد از پژوهشها فاقد چارچوب نظری مشخص بوده‌اند که می‌تواند نشان‌دهنده ضعف انسجام نظری در بخشی از مطالعات این حوزه باشد.

جدول ۲. چارچوب نظری استفاده شده در پژوهشهای مورد بررسی

درصد	فراوانی	چارچوب نظری
۱۶	۸	نظریه ناکامی-پرخاشگری (دولارد) ^۱
۱۰	۵	نظریه یادگیری اجتماعی (بندورا) ^۲
۸	۴	نظریه‌های کنترل اجتماعی (هیرشی) ^۳
۱۲	۶	نظریه‌های ساختارگرایی اجتماعی (گیدنز) ^۴
۱۰	۵	نظریه‌های خرده‌فرهنگی (کوهن) ^۵
۸	۴	نظریه‌های رسانه‌ای (مککوئیل) ^۶
۶	۳	نظریه‌های مدیریت ریسک و بحران (کومبس) ^۷
۸	۴	نظریه‌های روان‌شناختی (فروید) ^۸
۶	۳	نظریه‌های جرم‌شناسی زیست‌محور (لومبرسو) ^۹
۱۶	۸	بدون چارچوب نظری مشخص
۱۰۰	۵۰	مجموع

1. Dollard

4. Giddens

7. Coombs

2. Bandura

5. Cohen

8. Freud

3. Hirschi

6. McQuail

9. Lombroso

چارچوبهای نظری مورد استفاده عمدتاً در دو محور قابل دسته‌بندی هستند: رویکردهای فردی-روانشناختی که بر ناکامی، هیجان و یادگیری رفتارهای خشونت‌آمیز تأکید دارند و رویکردهای اجتماعی-نهادی که خشونت را محصول عوامل ساختاری، فرهنگی، رسانه‌ای و ضعف کنترل اجتماعی می‌دانند. در این میان، نظریه ناکامی-پرخاشگری پرکاربردترین چارچوب نظری بوده و حدود یک‌ششم مطالعات نیز فاقد چارچوب نظری مشخص بوده‌اند.

مرور مطالعات بر حسب پارادایمهای روش‌شناختی

دسته‌بندی پارادایمی پژوهشها بر اساس جهت‌گیری نظری و نوع داده‌های مورد استفاده انجام شد. نتایج نشان داد که پارادایم اثبات‌گرایی با ۷۰ درصد بیشترین سهم را در مطالعات این حوزه دارد، درحالی‌که رویکردهای تفسیرگرایانه و انتقادی به ترتیب ۲۰ و ۱۰ درصد از پژوهشها را تشکیل می‌دهند. از نظر روش‌شناختی نیز، مطالعات کمی با ۶۴ درصد غالب بوده و پس‌از آن روشهای کیفی (۲۰ درصد) و تلفیقی (۱۶ درصد) قرار دارند. این الگو نشان‌دهنده غلبه رویکردهای سنجشی و تجربی در مطالعه اوباشگری ورزشی در ایران است.

جدول ۳. پارادایمهای روش‌شناختی به کار گرفته شده در پژوهشهای مورد بررسی

پارادایم روش‌شناختی	فراوانی	درصد
اثبات‌گرایی (پوزیتیویسم)	۳۵	۷۰
تفسیرگرایی (هرمنوتیک)	۱۰	۲۰
انتقادی	۵	۱۰
مجموع	۵۰	۱۰۰

غلبه پارادایم اثبات‌گرایی در پژوهشهای داخلی موجب شده است که اوباشگری عمدتاً از منظر متغیرهای فردی و روابط آماری میان ناکامی، هیجان و پرخاشگری بررسی شود. هرچند این رویکرد به سنجش رفتارهای آشکار کمک کرده است، اما توجه کمتری به

عوامل فرهنگی، نهادی و ساختاری مؤثر بر خشونت در ورزشگاهها داشته است. از این رو، بدنه مطالعات موجود بیش از آنکه به تبیین زمینه‌های اجتماعی و سیاسی این پدیده بپردازد، بر اندازه‌گیری رفتارهای فردی متمرکز بوده و ضرورت توسعه پژوهشهای تفسیرگرایانه و انتقادی در این حوزه را آشکار می‌کند.

مرور مطالعات بر حسب رویکردهای روشی

رویکرد کمی با سهم ۶۴ درصدی بر مطالعات این حوزه غلبه دارد و روشهای کیفی و تلفیقی سهم کمتری داشته‌اند.

جدول ۴. رویکردهای روشی به کار گرفته شده در پژوهشهای موردبررسی

رویکردهای روشی	فراوانی	درصد
کمی	۳۲	۶۴
کیفی	۱۰	۲۰
تلفیقی	۸	۱۶
مجموع	۵۰	۱۰۰

غلبه روشهای کمی نشان می‌دهد که ادبیات موجود بیشتر بر سنجش آماری رفتارهای تماشاگران متمرکز بوده و ابعاد معنایی و فرهنگی پدیده کمتر موردتوجه قرار گرفته است؛ موضوعی که ضرورت توسعه پژوهشهای کیفی را برجسته می‌کند.

مرور مطالعات بر حسب جامعه آماری

در میان جوامع آماری موردبررسی، تماشاگران فوتبال با ۷۰ درصد بیشترین سهم را داشته‌اند که بیانگر تمرکز اغلب مطالعات بر رفتار و نگرش هواداران است. سایر گروهها نظیر مدیران ورزشی، نیروهای انتظامی و رسانه‌ها سهم محدودی داشته‌اند.

جدول ۵. جامعه آماری مورد بررسی در پژوهشهای مورد بررسی

جامعه آماری	فراوانی	درصد
تماشاچیان فوتبال	۳۵	۷۰
مدیران ورزشی، متخصصان و پیشکسوتان	۵	۱۰
داوران فوتبال	۱	۲
نیروهای پلیس	۲	۴
رسانه‌ها و برنامه‌های تلویزیونی	۲	۴
دانشجویان	۱	۲
مقالات و منابع کتابخانه‌ای	۴	۸
جمع	۵۰	۱۰۰

تمرکز غالب پژوهشها بر تماشاگران فوتبال نشان می‌دهد که ابعاد روان‌شناختی و اجتماعی بیش از عوامل نهادی و حکمرانی ورزشی مورد توجه قرار گرفته‌اند.

مرور مطالعات بر حسب متغیرهای مستقل، وابسته و میانجی

تحلیل متغیرهای بررسی‌شده در پژوهشهای مرتبط با رفتار تماشاگران فوتبال نشان می‌دهد که عوامل اجتماعی با فراوانی ۳۰ درصدی بیشترین سهم را در میان متغیرهای مستقل داشته‌اند. این یافته بیانگر تأکید پژوهشگران بر نقش هویت تیمی، فرهنگ هواداری و تعاملات اجتماعی در تبیین رفتارهای خشونت‌آمیز است. پس‌از آن، عوامل روان‌شناختی با ۲۰ درصد قرار دارند که عمدتاً بر متغیرهایی مانند هیجان‌طلبی، ناکامی و پرخاشگری تمرکز داشته‌اند.

همچنین عوامل محیطی (۱۶ درصد) و رسانه‌ای (۱۴ درصد) از دیگر متغیرهای پرتکرار بوده‌اند که به ترتیب بر تأثیر شرایط ورزشگاهها و نقش رسانه‌ها در برانگیختن هیجانات

جمعی دلالت دارند. در مجموع، توزیع متغیرها نشان می‌دهد که مطالعات این حوزه عمدتاً رویکردی اجتماعی و چندبعدی به تبیین خشونت تماشاگران فوتبال داشته و بر تعامل عوامل فردی، اجتماعی و محیطی تأکید کرده‌اند.

در میان متغیرهای وابسته، پرخاشگری و خشونت با فراوانی ۵۰ درصدی بیشترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند که نشان‌دهنده تمرکز اصلی پژوهشهای داخلی بر تبیین رفتارهای تهاجمی تماشاگران فوتبال است. وندالیسم نیز با ۲۰ درصد در رتبه دوم قرار دارد و بیانگر توجه پژوهشگران به ابعاد تخریبی و آشوب‌گرایانه رفتارهای جمعی در محیطهای ورزشی است.

در میان متغیرهای میانجی، هیجانات کاذب با ۱۰ درصد بیشترین فراوانی را داشته و به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سازوکارهای واسطه در تبدیل عوامل فردی و اجتماعی به رفتارهای خشونت‌آمیز مطرح شده است. همچنین نقش لیدرها (۸ درصد) و عوامل موقعیتی نظیر نتیجه مسابقه یا عملکرد داور (۶ درصد) از دیگر متغیرهای میانجی پرتکرار بوده‌اند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که بروز خشونت در ورزشگاهها تنها متأثر از ویژگیهای فردی یا اجتماعی نیست، بلکه تحت تأثیر فرایندهای هیجانی و شرایط موقعیتی نیز قرار دارد.

جدول ۶. انواع متغیرهای مستقل، وابسته و میانجی در پژوهشهای مورد بررسی

نوع متغیر	متغیر	مفاهیم	فراوانی	درصد
مستقل	عوامل اجتماعی	پایگاه اقتصادی-اجتماعی، هویت تیمی، فرهنگ هواداری، نهادهای تربیتی	۱۵	۳۰
	عوامل روان‌شناختی	ناکامی، هیجان‌طلبی، عزت نفس پایین، یادگیری پرخاشگری	۱۰	۲۰
	عوامل محیطی	امکانات ورزشگاه، شرایط فیزیکی ورزشگاه، ازدحام جمعیت، امنیت ورزشگاهها	۸	۱۶
	نقش رسانه‌ها	تأثیر رسانه‌های جمعی، تحریک رسانه‌ای، بازتاب رسانه‌ها، نقش شبکه‌های اجتماعی	۷	۱۴
	عوامل اقتصادی	قیمت بلیت، هزینه‌های حمل و نقل، درآمد تماشاگران، وضعیت اقتصادی خانواده‌ها	۵	۱۰
	نقش پلیس	حضور پلیس، کنترل نامحسوس، عملیات روانی، نظارت پلیس	۵	۱۰
وابسته	پر خاشگری و خشونت	خشونت کلامی و فیزیکی، رفتارهای تهاجمی، هیجانات منفی، نزاع و درگیریهای تماشاگران	۲۵	۵۰
	وندالیسم	تخریب اموال، رفتارهای تخریبی، خرابکاری، اوباشگری	۱۰	۲۰
	حضور تماشاگران	تعداد تماشاگران، میزان مشارکت، رضایت از امکانات ورزشگاهی	۸	۱۶
	رفتارهای نابهنجار	رفتارهای غیراخلاقی، توهین به داور، تحقیر تیم مقابل	۷	۱۴
میانجی	هیجانات کاذب	هیجانات منفی، احساس ناکامی، تحریک‌پذیری	۵	۱۰
	نقش لیدرها	تأثیر لیدرها در تحریک هواداران، نقش کانونهای هواداری	۴	۸
	عوامل موقعیتی	شرایط بحرانی، نتیجه بازی، عملکرد داور	۲	۶

برای تحلیل روابط علی میان متغیرها، از تحلیل تماتیک تطبیقی استفاده شد. بدین منظور، متغیرهای مستقل، وابسته و میانجی پژوهشهای نهایی در یک ماتریس کدگذاری ثبت و استخراج شدند. سپس با بررسی تکرار مفاهیم و الگوهای هم‌نشینی آنها در مطالعات مختلف، روابط مشترک شناسایی شد. در گام بعد، روابطی که در دست‌کم سه مطالعه با مفاهیم مشابه تکرار شده بودند، به‌عنوان الگوهای علی پایدار کدگذاری و در جدول نهایی روابط علی ارائه شدند. این فرایند امکان تلفیق یافته‌های مطالعات مختلف و ترسیم تصویری منسجم از عوامل مؤثر بر رفتار تماشاگران فوتبال را فراهم کرد.

جدول ۷. الگوهای علی میان متغیرهای مستقل، میانجی و وابسته در پژوهشهای مرور شده

سطح علت	متغیر مستقل	متغیر میانجی	متغیر وابسته	نتیجه کلیدی
اجتماعی	هویت تیمی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی	هیجانات کاذب	پرخاشگری و خشونت	ناکامی اجتماعی و فشار گروهی رفتار خشونت‌آمیز را افزایش می‌دهد.
روان‌شناختی	ناکامی، هیجان‌طلبی، عزت‌نفس پایین	تحریک لیدرها	پرخاشگری کلامی و فیزیکی	هیجانهای منفی در حضور لیدرها به رفتار جمعی تبدیل می‌شوند.
نهادی	ضعف مدیریت ورزشگاه، نظارت پلیس	شرایط موقعیتی	وندالیسم و تخریب اموال	کنترل ناکافی و ازدحام، زمینه‌ساز خشونت جمعی است.
فرهنگی	خرده‌فرهنگ هواداری، رسانه‌ها	تحریک رسانه‌ای	رفتارهای نابهنجار	بازنمایی رسانه‌ای خشونت، الگوهای پرخاش را تقویت می‌کند.

بخش عمده پژوهشهای ایرانی بر عوامل فردی و اجتماعی متمرکز بوده‌اند و متغیرهای نهادی و ساختاری کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین، روابط میان متغیرها غالباً به صورت خطی و یک‌سویه تبیین شده است؛ درحالی‌که پدیده اوباشگری ورزشی ماهیتی چندبعدی و تعاملی دارد. بر این اساس، هیجانات جمعی و فشار گروهی نه تنها پیامد عوامل فردی و اجتماعی، بلکه خود نیز در بازتولید فرهنگ خشونت و تشدید رفتارهای پرخاشگرانه نقش دارند. از این رو، الگوی تلفیقی استخراج شده از این پژوهش بر تعامل متقابل عوامل روان‌شناختی، اجتماعی، رسانه‌ای و نهادی در شکل‌گیری رفتارهای جمعی تماشاگران تأکید دارد.

مرور مطالعات بر حسب شاخصها و مفاهیم سنجش شده

در مرحله تحلیل مفاهیم، شاخصها و مؤلفه‌های سنجش شده در مطالعات منتخب استخراج و بر اساس شباهت محتوایی در قالب تمهای مفهومی طبقه‌بندی شدند. این فرایند با بهره‌گیری از تحلیل محتوای قیاسی و با اتکا به دسته‌بندیهای نظری موجود در ادبیات خشونت ورزشی انجام شد. در نتیجه، مجموعه‌ای از شاخصهای هم‌پوشان در چند مقوله اصلی ادغام شدند تا الگوهای غالب در سنجش رفتار تماشاگران فوتبال شناسایی شود. این خوشه‌بندی بر اساس تحلیل محتوای قیاسی و با استفاده از دسته‌بندیهای نظری موجود در ادبیات خشونت ورزشی (اسمیت، ۲۰۱۶؛ وان و گریو، ۲۰۱۷) انجام شد تا بتوان رابطه میان متغیرهای رفتاری، اجتماعی و فرهنگی را در مطالعات ایرانی بازنمایی کرد.

نتایج نشان داد که شاخصهای مرتبط با پرخاشگری و خشونت با ۴۰ درصد بیشترین فراوانی را در میان مطالعات داشته‌اند. پس از آن، عوامل اجتماعی و فرهنگی (۲۴ درصد) و نقش رسانه‌ها (۱۶ درصد) قرار می‌گیرند. این الگو بیانگر آن است که پژوهشهای داخلی بیش از سایر ابعاد، بر سنجش رفتارهای خشونت‌آمیز و زمینه‌های اجتماعی مؤثر بر آن متمرکز بوده‌اند.

جدول ۸. شاخصهای سنجش در پژوهشهای مورد بررسی

شاخص	مفاهیم مورد بررسی	فراوانی	درصد
پرخاشگری و خشونت	خشونت کلامی و فیزیکی، رفتارهای تهاجمی، هیجانات منفی، نزاع و درگیریهای تماشاگران	۲۰	۴۰
عوامل اجتماعی و فرهنگی	پایگاه اقتصادی-اجتماعی، هویت تیمی، فرهنگ هواداری، نهادهای تربیتی، خرده فرهنگها	۱۲	۲۴
نقش رسانه‌ها	تأثیر رسانه‌های جمعی، تحریک رسانه‌ای، بازتاب رسانه‌ها، نقش شبکه‌های اجتماعی	۸	۱۶
مدیریت و کنترل رفتار تماشاگران	نقش پلیس، مدیریت ورزشگاهها، کنترل جمعیت، نظم و انضباط در ورزشگاهها	۶	۱۲
عوامل روان‌شناختی	ناکامی، هیجان‌طلبی، عزت نفس پایین، یادگیری پرخاشگری، شخصیت‌های پرخاشگر	۵	۱۰
عوامل اقتصادی	قیمت بلیت، هزینه‌های حمل و نقل، درآمد تماشاگران، وضعیت اقتصادی خانواده‌ها	۴	۸
نقش نهادهای تربیتی	آموزش و پرورش، خانواده، آموزش عالی، فرهنگ‌سازی در مدارس و دانشگاهها	۳	۶
وندالیسم و اوباشگری	تخریب اموال، رفتارهای تخریبی، خرابکاری، اوباشگری، گروه‌های وندالیست	۱۰	۲۰
عوامل محیطی و فیزیکی	امکانات ورزشگاه، شرایط فیزیکی ورزشگاه، ازدحام جمعیت، امنیت ورزشگاهها	۵	۱۰
نقش پلیس و نیروهای انتظامی	حضور پلیس، کنترل نامحسوس، عملیات روانی، نظارت پلیس، تأثیر نیروهای انتظامی	۴	۸
جمع		۵۰	۱۰۰

بخش عمده پژوهشهای انجام‌شده بر رفتارهای پرخاشگرانه تماشاگران و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن متمرکز بوده‌اند، درحالی‌که متغیرهای ساختاری، اقتصادی و نهادی سهم کمتری در ادبیات موجود داشته‌اند. فراوانی بالای شاخصهای مرتبط با پرخاشگری و خشونت بیانگر آن است که پژوهشگران عمدتاً به تبیین ابعاد رفتاری و آشکار اوباشگری پرداخته‌اند.

در مقابل، نقش عواملی همچون رسانه‌ها، شرایط اقتصادی و نهادهای تربیتی کمتر موردبررسی قرار گرفته است. این الگو حاکی از غلبه رویکردهای فردمحور و اجتماعی در مطالعات موجود و کم‌توجهی نسبی به تحلیل‌های نهادی، ساختاری و سیاستی است؛ موضوعی که می‌تواند جهت‌گیریهای آینده پژوهش را به‌سوی رویکردهای جامع‌تر و میان‌رشته‌ای هدایت کند.

رویکردهای موضوعی مطالعات

برای شناسایی رویکردهای موضوعی، کدها و مفاهیم استخراج‌شده از مطالعات بر اساس شباهت مفهومی خوشه‌بندی و در قالب مضامین اصلی سازمان‌دهی شدند. این فرایند منجر به شناسایی پنج رویکرد موضوعی شامل رفتارهای خشونت‌آمیز، عوامل اجتماعی و فرهنگی، نقش رسانه‌ها، مدیریت و کنترل رفتار تماشاگران و عوامل روان‌شناختی و اقتصادی شد. طبقه‌بندی مذکور بر پایه فراوانی تکرار مفاهیم در مطالعات و هم‌خوانی آنها با چارچوب‌های نظری موجود در ادبیات خشونت ورزشی انجام شد. نتایج تحلیل مضمون موضوعی نشان‌دهنده غلبه این پنج دسته اصلی در ادبیات پژوهش درباره اوباشگری و رفتار تماشاگران فوتبال است.

۱. رفتارهای خشونت‌آمیز (۴۰٪)
۲. عوامل اجتماعی و فرهنگی (۲۴٪)
۳. نقش رسانه‌ها (۱۶٪)
۴. مدیریت و کنترل رفتار تماشاگران (۱۲٪)
۵. عوامل روان‌شناختی و اقتصادی (۱۸٪)

جدول ۹. رویکردهای موضوعی مطالعات در پژوهشهای مورد بررسی

رویکردهای موضوعی	مفاهیم مرتبط	فراوانی	درصد
رفتارهای خشونت‌آمیز	خشونت کلامی و فیزیکی، رفتارهای تهاجمی، هیجانات منفی، نزاع و درگیریهای تماشاگران	۲۰	۴۰
عوامل اجتماعی و فرهنگی	پایگاه اقتصادی-اجتماعی، هویت تیمی، فرهنگ هواداری، نهادهای تربیتی، خرده‌فرهنگها	۱۲	۲۴
نقش رسانه‌ها	تأثیر رسانه‌های جمعی، تحریک رسانه‌ای، بازتاب رسانه‌ها، نقش شبکه‌های اجتماعی	۸	۱۶
مدیریت و کنترل	نقش پلیس، مدیریت ورزشگاهها، کنترل جمعیت، نظم و انضباط در ورزشگاهها	۶	۱۲
عوامل روان‌شناختی	ناکامی، هیجان‌طلبی، عزت‌نفس پایین، یادگیری پرخاشگری، شخصیت‌های پرخاشگر	۵	۱۰
عوامل اقتصادی	قیمت بلیت، هزینه‌های حمل و نقل، درآمد تماشاگران، وضعیت اقتصادی خانواده‌ها	۴	۸
سایر موارد (وندالیسم، اوباشگری و ...)	تخریب اموال، رفتارهای تخریبی، خرابکاری، اوباشگری	۵	۱۰
جمع ^۱		۵۰	۱۰۰

یافته‌های نتیجه‌شناختی مطالعات

الگوی به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که بخش عمده پژوهشهای داخلی بر رفتارهای خشونت‌آمیز تماشاگران و راهبردهای مدیریتی و کنترلی متمرکز بوده‌اند. در مقابل، ابعاد فرهنگی، رسانه‌ای و نهادی سهم کمتری از توجه پژوهشگران را به خود اختصاص داده‌اند. این یافته حاکی از غلبه رویکردهای رفتاری و کنترلی در ادبیات موجود است؛ رویکردهایی که بیش از تبیین زمینه‌های ساختاری و فرهنگی، بر شناسایی و مدیریت پیامدهای خشونت

۱. از آنجاکه برخی مطالعات در بیش از یک مقوله موضوعی کدگذاری شده‌اند، مجموع درصدها بیش از ۱۰۰ درصد است.

تمرکز دارند. از این رو، به نظر می‌رسد توسعه مطالعات میان‌رشته‌ای با تأکید بر نقش نهادها، سیاستهای فرهنگی، فرایندهای هویت‌سازی و بازنماییهای رسانه‌ای می‌تواند به فهم جامع‌تر پدیده اوباشگری فوتبال در ایران کمک کند.

در مرحله نهایی، یافته‌های حاصل از تحلیل متغیرها، شاخصها و رویکردهای موضوعی به صورت تلفیقی و در قالب تحلیل مضمون نتایج بازبینی شدند. بدین منظور، نتایج مطالعات مقایسه و مضامین مشترک بر اساس فراوانی تکرار و شباهت مفهومی در چند دسته اصلی طبقه‌بندی شدند. این فرایند امکان برقراری پیوند میان یافته‌های توصیفی و الگوهای تبیینی موجود در ادبیات پژوهش را فراهم کرد. عوامل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی با ۵۰ درصد، بیشترین سهم را در تبیین رفتار تماشاگران فوتبال داشته‌اند. پس از آن، راهکارها و عوامل مدیریتی - کنترلی (۲۴ درصد) و نقش رسانه‌ها (۱۶ درصد) قرار گرفته‌اند. این الگو بیانگر آن است که ادبیات موجود، بیش از سایر ابعاد، بر زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی شکل‌گیری رفتارهای هواداری و خشونت‌آمیز تأکید دارد.

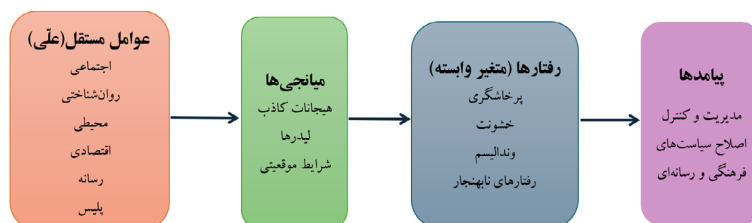
جدول ۱۰. یافته‌های نتیجه شناختی مطالعات در پژوهشهای مورد بررسی

یافته‌های نتیجه شناختی	مفاهیم مرتبط	فراوانی	درصد
عوامل مؤثر بر رفتار تماشاگران	پایگاه اقتصادی - اجتماعی، هویت تیمی، فرهنگ هواداری، نهادهای تربیتی، خرده‌فرهنگها	۲۵	۵۰
راهکارهای مدیریتی و کنترلی	نقش پلیس، مدیریت ورزشگاهها، کنترل جمعیت، نظم و انضباط در ورزشگاهها	۱۲	۲۴
تأثیر رسانه‌ها	تأثیر رسانه‌های جمعی، تحریک رسانه‌ای، بازتاب رسانه‌ها، نقش شبکه‌های اجتماعی	۸	۱۶
عوامل روان‌شناختی	ناکامی، هیجان‌طلبی، عزت نفس پایین، یادگیری پرخاشگری، شخصیت‌های پرخاشگر	۵	۱۰
سایر موارد (وندالیسم، اوباشگری)	تخریب اموال، رفتارهای تخریبی، خرابکاری، اوباشگری	۵	۱۰

به دلیل هم‌پوشانی مضامین، برخی مطالعات در بیش از یک طبقه موضوعی کدگذاری شده‌اند؛ از این رو مجموع درصدها در برخی جداول از ۱۰۰ فراتر می‌رود. این امر بیانگر پیوند و تعامل عوامل اجتماعی، روان‌شناختی، مدیریتی و رسانه‌ای در تبیین رفتار تماشاگران فوتبال است.

بخش عمده پژوهشهای داخلی بر عوامل فردی، اجتماعی و فرهنگی متمرکز بوده و ابعاد نهادی، مدیریتی و سیاستی کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. این الگو حاکی از غلبه رویکردهای فردمحور و اجتماعی در ادبیات موجود و کم‌توجهی نسبی به نقش نهادهای مدیریتی، رسانه‌ای و سازوکارهای حکمرانی ورزشی است. بر این اساس، توسعه رویکردهای میان‌رشته‌ای و توجه بیشتر به ابعاد نهادی می‌تواند به فهم جامع‌تر پدیده اوباشگری و طراحی سیاستهای مؤثرتر در مدیریت رفتار تماشاگران فوتبال کمک کند. بر اساس یافته‌های استخراج‌شده، مدل مفهومی تلفیقی زیر، برای تبیین روابط میان عوامل علی، میانجی، وابسته و پیامدی در پدیده اوباشگری استخراج شد. (شکل ۱)

شکل ۱. مدل تلفیقی عوامل مؤثر بر اوباشگری در فوتبال ایران (بر پایه مرور قلمرو پژوهشهای داخلی)

بحث

پژوهشهای مرتبط با رفتار تماشاگران فوتبال در ایران عمدتاً بر نظریه‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی اجتماعی، به‌ویژه نظریه ناکامی-پرخاشگری، استوار بوده‌اند. این الگوی نظری نشان می‌دهد که پژوهشگران بیش از همه بر تبیین ابعاد هیجانی، رفتاری و اجتماعی خشونت در ورزشگاهها تمرکز داشته‌اند. بااین‌حال، بخشی از مطالعات فاقد چارچوب نظری مشخص بوده‌اند که حاکی از ضعف انسجام نظری در ادبیات موجود است. در نتیجه، تنوع و پراکندگی رویکردهای نظری، شکل‌گیری یک چارچوب تلفیقی و منسجم برای تبیین اوباشگری فوتبال در ایران را با چالش مواجه ساخته است.

یافته‌های این مرور نشان می‌دهد که رفتار تماشاگران فوتبال پدیده‌ای چندبعدی است که از تعامل عوامل اجتماعی، روان‌شناختی، فرهنگی و رسانه‌ای تأثیر می‌پذیرد. در میان عوامل اجتماعی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، هویت تیمی و فرهنگ هواداری بیشترین نقش را در شکل‌گیری رفتارهای خشونت‌آمیز داشته‌اند.

از منظر روان‌شناختی نیز متغیرهایی چون ناکامی، هیجان‌طلبی و عزت‌نفس پایین از مهم‌ترین زمینه‌های بروز پرخاشگری شناخته شده‌اند. همچنین، رسانه‌ها از طریق بازنمایی رقابتهای ورزشی و تشدید قطب‌بندیهای هواداری در شکل‌دهی هیجانات جمعی نقش مؤثری ایفا می‌کنند. در کنار این عوامل، ضعف مدیریت ورزشگاهها، ناکارآمدی سازوکارهای نظارتی و برخی نابرابریهای اجتماعی-اقتصادی نیز ازجمله زمینه‌های مؤثر بر تشدید خشونت در میان تماشاگران فوتبال گزارش شده‌اند.

یافته‌های این مرور نشان می‌دهد که تبیین خشونت تماشاگران فوتبال در ایران صرفاً بر پایه عوامل فردی و روان‌شناختی کافی نیست. شواهد موجود بیانگر آن است که این پدیده در بستر تعامل عوامل فرهنگی، نهادی و ساختاری شکل می‌گیرد. ضعف سیاستهای فرهنگی،

چالشهای مدیریت ورزشگاهها و محدودبودن سازوکارهای تعامل میان باشگاهها، رسانهها و نهادهای انتظامی ازجمله عواملی هستند که در ادبیات پژوهش بهعنوان زمینههای مؤثر بر بروز رفتارهای پرخاشگرانه مطرح شدهاند. ازاینرو، اوباشگری فوتبال را می توان پدیده‌ای فراتر از یک مسئله رفتاری دانست که ابعاد فرهنگی و ساختاری آن در مقایسه با رویکردهای فردمحور، کمتر موردتوجه پژوهشها قرار گرفته است.

یافته‌های این مرور با نتایج مطالعات بین‌المللی درباره اوباشگری ورزشی هم‌سو است. پژوهشهای دانینگ (۲۰۱۴)، اسپایی (۲۰۱۶) و پوپ (۲۰۲۲) نیز نشان داده‌اند که ناکامی اجتماعی، هویت تیمی و خرده‌فرهنگهای هواداری از مهم‌ترین عوامل بروز خشونت در میان تماشاگران فوتبال هستند. بااین‌حال، زمینه ایرانی در مقایسه با نمونه‌های اروپایی از ویژگیهای متمایزی برخوردار است؛ به‌گونه‌ای که ضعف نهادهای میانجی، محدودیت تشکلهای هواداری رسمی و تأثیر نابرابریهای اقتصادی نقش پررنگ‌تری در شکل‌گیری رفتارهای خشونت‌آمیز دارند. درحالی‌که در بسیاری از کشورهای اروپایی، هواداری در چارچوب نهادهای رسمی و سازوکارهای کنترل اجتماعی سازمان می‌یابد، در ایران ضعف این سازوکارها می‌تواند زمینه تبدیل هیجانات جمعی و ناکامیهای اجتماعی به رفتارهای پرخاشگرانه در ورزشگاهها را فراهم کند.

محدودیت‌های مطالعه

دامنه این مرور به مطالعات فارسی‌زبان محدود بود؛ بنابراین پژوهشهای بین‌المللی، منابع خاکستری و آثار منتشرنشده در تحلیل وارد نشدند. همچنین، ناهمگونی روش‌شناختی مطالعات امکان انجام فراتحلیل آماری را فراهم نکرد و یافته‌ها عمدتاً بر مبنای تحلیل توصیفی-تفسیری ارائه شده‌اند. افزون بر این، برخی مطالعات از نظر نمونه‌گیری، ابزار سنجش و انسجام نظری دارای محدودیتهایی بودند؛ ازاین‌رو، نتایج این مرور باید با احتیاط تفسیر شوند.

پیشنهاها

- بازنگری در سیاستهای فرهنگی و آموزشی باشگاهها و رسانه‌های ورزشی با هدف تقویت فرهنگ هواداری مسئولانه، کاهش هیجانه‌های منفی و ترویج الگوهای گفت‌وگومحور.
 - طراحی مداخلات میان‌بخشی با مشارکت وزارت ورزش، نهادهای انتظامی، باشگاهها و سازمانهای مدنی برای پیشگیری از خشونت و مدیریت رفتار جمعیت؛ به‌ویژه از طریق پایش و مدیریت تعاملات و تحریکات فضای مجازی پیش و پس از مسابقات.
 - توسعه پژوهشهای کیفی و پدیدارشناسانه به‌منظور فهم عمیق‌تر تجربه زیسته، هویت و کنش هواداران فوتبال در زمینه‌های فرهنگی و جغرافیایی مختلف ایران.
 - انجام مطالعات تطبیقی و بین‌فرهنگی برای بررسی شباهتها و تفاوت‌های الگوهای اوباشگری فوتبال در ایران و سایر کشورها.
 - بهره‌گیری از رویکردهای روش‌شناختی تلفیقی به‌منظور ترکیب شواهد کمی و کیفی و تدوین مدل بومی تبیین رفتار تماشاگران فوتبال در ایران.
- ملاحظات اخلاقی:** این پژوهش با رعایت اصول اخلاق پژوهش انجام شده و تمامی منابع مورد استفاده به‌طور کامل استناد شده‌اند.
- مشارکت نویسندگان:** ایده‌پردازی، طراحی و اجرای پژوهش، گردآوری و تحلیل داده‌ها، نگارش پیش‌نویس اولیه، بازنگری علمی، ویرایش و تدوین نسخه نهایی مقاله و نیز ارزیابی و بازبینی نهایی متن، با مشارکت نویسندگان انجام شده است. تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و در قبال محتوای آن مسئولیت مشترک دارند.
- تأمین مالی:** این پژوهش هیچ‌گونه حمایت مالی از سازمانها، نهادهای دولتی یا مؤسسات خصوصی دریافت نکرده و به‌صورت مستقل توسط نویسندگان انجام شده است.

- Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. *Prentice Hall*. https://books.google.com/books/about/Social_Learning_Theory.html?id=IXvuAAAAMAAJ&utm_source=chatgpt.com
- Clarke, J. (1976). *The Devil Makes Work: Leisure in Capitalist Britain*. Routledge. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-18013-4>
- Cloward, R. A., & Ohlin, L. E. (1960). *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*. Free Press. https://soztheo.com/theories-of-crime/learning-and-career/theory-of-differential-opportunities-cloward-ohlin/?utm_source=chatgpt.co
- Cohen, A. K. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Free Press.
- Cohen, S. (1972). Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers. *MacGibbon & Kee*. <https://doi.org/10.4324/9780203828256> https://www.routledge.com/Folk-Devils-and-Moral-Panics/Cohen/p/book/9780415610162?utm_source=chatgpt.com
- Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. Yale University Press. https://books.google.com/books/about/Frustration_and_Aggression.html?id=I3HFxQEACAAJ&utm_source=chatgpt.com
- Dunning, E. (2000). Sport matters: Sociological studies of sport, violence and civilization. *Routledge*. <https://doi.org/10.4324/9780203019731> https://books.google.com/books/about/Sport_Matters.html?id=tq23noiMKFcC&utm_source=chatgpt.com
- Fox, K. (2001). *Sport and Society: A Student Introduction*. Sage Publications. https://books.google.com/books/about/Sport_and_Society.html?id=LMiCwAAQBAJ&utm_source=chatgpt.com
- GEWERTZ, Deborah B. American, b. (1948). Genres: Anthropology/Ethnology. Career: Queens College of the City University of New York, Flushing, NY, adjunct lecturer, 1972; Graduate Center of the CUNY, NYC, *supervisor of Human Relations Area Files*, 1972-73; <https://www.encyclopedia.com/arts/culture-magazines/gewertz-deborah-b>
- Goff, D. (1987). Aggression and Violence in Sports. *Journal of Sports Behavior*, 10(3), 29-44. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4743757/?utm_source=chatgpt.com
- Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. University of California Press. https://books.google.com/books/about/Causes_of_Delinquency.html?id=53MNtMqy0fIC&utm_source=chatgpt.com
- Larsen, R. J., & Buss, D. M. (2014). Personality Psychology: Domains of Knowledge About Human Nature. *McGraw-Hill*. https://books.google.com/books/about/Personality_Psychology_Domains_of_Knowledge.html?id=0sBQYAAACAAJ&utm_source=chatgpt.com